

Šnekamosios kalbos tyrimai Lietuvoje vis dar yra nauja ir nedaug tyrinėta sritis. Kadangi natūralios, spontaniškos kalbos duomenų rinkimas ir apdorojimas yra sudėtingas darbas, reikalaujantis specialaus pasiruošimo, nemažai laiko, pastangų ir finansinių sąnaudų, iki šiol dažniausiai apsiribota tik kai kurių sakininės kalbos sričių (radijo, televizijos laidų, t. y. iš anksto parengtų ir (arba) suplanuotų, o ne spontaninių pokalbių) duomenų rinkimu ir analize. Ilgą laiką brandinta idėja apie sakininės lietuvių kalbos tekstyną pastaraisiais metais įgijo konkretų pavidalą: 2006 m., gavus LVMSF¹ finansinę paramą, buvo atlikti pirmieji darbai – sudarytas gramatiškai anotuotas šnekamosios lietuvių kalbos tekstynas.

SAKYTINĖS KALBOS POBŪDIS

Sakininė, kaip ir rašytinė, kalba gali skirtis žanrų įvairove, lemiančia kalbos ypatybes, pvz., televizijos ir radijo pranešimai, paskaitos, interviu ir pan. skirsis nuo šnekamosios kalbos, kuri dažniausiai yra spontaniška, vyksta apibrėžtu laiku konkrečioje erdvėje, o kalbėtojai neturi galimybės iš anksto apgalvoti ir suplanuoti savo kalbos. Šnekamosios kalbos žodynas ne toks įvairus kaip rašytinės, sintaksė – fragmentiška, o pasakymai – trumpi ir paprasti. Šią kalbą lengva atpažinti iš nenorminių lyčių, tarmybių, žargono vartojimo, ypač dažnų pakartojimų, įvairių formų trumpinimų, daugybės pertarų ir kitokių kalbinių vienetų, kuriuos sunku įvardyti, nustatyti jų prigimtį. Anot K. Župerkos (1997), čia veikia dvi priešingos tendencijos: kalbos trumpinimas, susijęs su greitakalbe, spontaniškumu, informacijos kiekiu, patogumu, ir kalbinis perteklius, rodantis besaikį tam tikrų leksinių elementų vartojimą.

Pokalbis ar dialoginė kalba priklauso nuo situacijos, temos, pokalbio dalyvių, jų skaičiaus ir kitų kalbinių ir nekalbinių veiksnių. Pokalbis turi savo struktūrą, skirtingą

¹ LVMSF paremtas projektas „Bendrinės šnekamosios lietuvių kalbos tekstyno kūrimas: skaitmeninimas ir gramatinis anotavimas“ (2006). Projektą koordinavo VDU, partnerinė institucija – VU.

nuo rašytinės kalbos, paremtos sakinių kalbinio srauto. Šios su pokalbio dalyviais susijusios ypatybės lemia ne tik pokalbio temą ir leksikos įvairovę, bet ir pragmatiką, galinčią atspindėti morfologijos, sintaksės ir fonologijos skirtumus. Vadinasi, analizuojant skirtingus pokalbius, galima gauti skirtingus rezultatus, nes jie priklauso nuo minėtųjų pokalbio ypatybių.

Prieš atliekant tyrimą buvo tikėtasi (o gauti rezultatai patvirtino), kad leksinės ir morfologinės šnekamosios kalbos ypatybės skiriasi nuo rašytinės kalbos. Dažniausiai šnekamosios kalbos tekstyne vartojami daiktavardžiai yra šie – *kartas, diena, laikas, vieta*, dažniausi būdvardžiai – *geras, gera, graži*, dažniausi veiksmažodžiai – *nežinau, žinau, yra, nori, būt, nėra, pasakyt*, dažniausi įvardžiai – *aš, tu, mes, tas*, prievieksmiai – *ten, čia*, kiti žodžiai – *nu, ir, ne, bet, kad, ką, tai, ar*, dažniausias linksnis – vardininkas. Šios leksinės ir morfologinės ypatybės rodo, kad šnekamajai kalbai būdingi trumpi ir sutrumpinti žodžiai, atliekantys jungimo, kalbėtojo identifikavimosi, nurodymo funkcijas. Kalbama apie dalykus, svarbius asmeniui, reiškiančiam savo nuomonę dabarties momentu. Kai kurie darbai, susiję su šnekamosios kalbos tekstyno kūrimu ir metodologija, jau pristatyti (Kamandulytė, Savickienė 2008; Dabašinskiene, Kamandulytė, atiduota spaudai), o pirmieji tekstyno duomenų tyrimai parodė, kad ši kalbos atmaina daugeliu leksinių ir morfologinių ypatybių skiriasi nuo rašytinės kalbos (Dabašinskiene, atiduota spaudai (a); Rimkutė 2006; Žilinskiene 2002, 2005). Šiame straipsnyje kiekybinis ir kokybinis požiūriais analizuojami reiškiniai, vykstantys konkreciu kalbos vartojimo metu.

Daugelis lingvistų (Bybee 1995; Tomasello 2003) sakininės kalbos tyrimuose laikosi teorinio vartosenos požiūrio (ang. *usage-based approach*) ir dažnumų poveikio (ang. *frequency effect*), nurodančių reikšmės ir formos sąsajas gramatikoje. Dažnas vardininko vartojimas rodo, kad daiktavardžiai, reiškiantys asmenis, yra dažniau vartojami ŠKT² nei RKT. Pirmojo asmens veiksmažodžių reikšmė (mentaliniai procesai) skiriasi nuo trečiojo asmens veiksmažodžių reikšmės (aktyvaus veiksmo). Teigiama, kad dažnesnių ar retesnių formų vartojimas priklauso nuo konkretaus žodžio reikšmės ir, atvirkščiai, tam tikri žodžiai gali būti dažniau vartojami tik tam tikromis formomis. Dažnumo poveikis gali lemti žodžių struktūros kitimus, pvz., trumpinimą ir sutraukimą. Lietuvoje kol kas nedaug rasime darbų, kuriuose būtų išsamiai tirtas dažnumo poveikis formai ir reikšmei.

ŽODŽIŲ DAŽNUMAS IR FONETINĖ REDUKCIJA

Veiksmažodis, daiktavardis ir įvardis yra dažniausiai šnekamojoje kalboje vartojamos kalbos dalys (Dabašinskiene, atiduota spaudai (a)). Daugelis šių kalbos dalių formų

² ŠKT – šnekamosios kalbos tekstynas, RKT – rašytinės kalbos tekstynas.

kalbėjimo metu gali būti trumpinamos. Taip atsitinka dėl kalbos ekonomijos ir kitų priežasčių, kurias šiame straipsnyje ir pamėginsime aptarti. Pirmiausia apžvelgsime įvairių formų trumpinimo atvejus.

Vardažodžių grupėje trumpinimas būdingas įvairioms linksnių formoms: daiktavardžio, būdvardžio, įvardžio ir skaitvardžio naudininkui, įnagininkui ir vietininkui.

Naudininkas. Šio linksnio sutrumpėjusios formos būdingos daiktavardžio ir įvardžio daugiskaitai. Iš 33 daiktavardžio pavartojimo atvejų 17 kartų (t. y. 52 %) buvo pavartotos sutrumpintos formos. Ir vyriškosios, ir moteriškosios giminės sutrumpintos formos buvo vartojamos beveik tokiu pačiu dažnumu: devyni moteriškosios giminės (pvz., *moterim, kalbom, uogienėm, dienom*) ir aštuoni vyriškosios giminės (pvz., *darbam, metam, vyram, paaugliam*) atvejai. Įvardžio daugiskaitos naudininko formos pasiskirsto panašiai: iš 87 pavartojimo atvejų 44 kartus (52 %) buvo pavartotos sutrumpintos formos, pvz., *mum, jum, visiems, tokiom, jiems*.

Įnagininkas. Šio linksnio sutrumpintos formos taip pat būdingos tik daiktavardžio ir įvardžio vyriškajai ir moteriškajai giminei. Įdomu, kad įnagininkas trumpinamas beveik visose moteriškosios giminės daugiskaitos formose: iš 57 pavartojimo atvejų (pvz., *mašinom, sesėm, spalvom, grindim, gatvėm*) tik 2 kartus buvo pavartotos nesutrumpintos formos. Vadinasi, net 96 % moteriškosios giminės daugiskaitos įnagininko formų vartojamos sutrumpintos. Vyriškosios giminės situacija yra kitokia: trumpėti gali tik tam tikrų linksniavimo tipų vienaskaitos formos – tos, kurios priklauso vadinamosioms 4 ir 5 (vns. vard. su galūnėmis *-us* ir *-ius*) bei 10 (vns. vard. su galūne *-is*, vns. kilm. *-ies*, pvz., *vagim(i), debesim(i)*) paradigmoms (žr. DLKG 1997). Teks-tyne buvo užfiksuoti tik keli tokie atvejai: ketvirtosios paradigmos tik 4 (3 – *aliejum*, 1 – *medum*), ir visi šie žodžiai pavartoti sutrumpinti, penktosios – tik 1 sutrumpintas žodis (*instruktorium*). Dešimtosios paradigmos pavyzdžių nerasta.

Įvardžio moteriškosios giminės daugiskaitos formos linkusios trumpėti: iš 9 pavartotų žodžių tik 1 buvo nesutrumpintas. Vadinasi, įvardžio moteriškosios giminės daugiskaitos formos trumpinamos (pvz., *visom, keliom, tokiom*) net 90 % dažnumu. Asmeniniai įvardžiai trumpinami ir vienaskaitos, ir daugiskaitos formose, tačiau vienaskaitoje trumpinimas dažnesnis – net 10 iš 11 atvejų buvo vartojami sutrumpinti žodžiai (pvz., *tavim, manim*), o daugiskaitos sutrumpinta forma buvo pavartota tik vieną kartą (*jum*) iš 4.

Vietininkas. Daiktavardžio, būdvardžio, įvardžio ir net skaitvardžio vietininko formos trumpinamos. Daiktavardžio moteriškosios giminės vienaskaitos formos trumpinamos net 95 % dažnumu. Vyriškosios formos galėtų būti trumpinamos visose, išskyrus pirmąją (vns. vard. *-as*, vns. viet. *-e*), paradigmoje, tačiau trumpinimo tendencija nėra tokia ryški kaip moteriškosios paradigmos formose – tik 22 %. Įvardžiai trumpinami daug dažniau – 85 % dažnumu, tačiau tai – daugiausia moteriškosios giminės vienaskaitos formos (apie 90 %). Būdvardžių vienaskaitos vietininkas pavartotas tik 12 kartų: visos abiejų giminių formos buvo sutrumpintos, pvz., *lietuviškam*,

bendrojų, blogoju, fainam, akmeninėj. Visos kelintinių skaitvardžių vienaskaitos moteriškosios ir vyriškosios giminės formos taip pat buvo trumpinamos, pvz., *dešimtojų, pirmoju, pirmam, trečioju.*

Apžvelgus linksnių trumpėjimo atvejus, galima pamėginti daryti apibendrinimus. Matome, kad naudininkas trumpinamas tik daugiskaitos formose, vietininkas – tik vienaskaitos, o įnagininkas – abiejose. Tekstyno duomenų analizė parodė, kad daug dažniau trumpinamos daiktavardžio moteriškosios giminės formos. Tai galima paaiškinti dažnesniu tam tikrų linksniavimo tipo daiktavardžių vartojimu. Atidžiau pažvelgus į formų paradigmas, galima pastebėti, kad tik tam tikro linksniavimo tipo daiktavardžiai gali būti trumpinami tam tikrose formose (žr. 1 lentelę³).

1 lentelė. Linksniavimo tipai (paradigmos) ir linksnių formos

linksnis	-as (1)	-is (3)	-us (4)	-a (6)	-ė (8)	-is (9)
Vns. V.	stal-as	med-is	med-us	rank-a	kėd-ė	pil-is
K.	stal-o	medž-io	med-aus	rank-os	kėd-ės	pil-ies
N.	stal-ui	medž-iui	med-ui	rank-ai	kėd-ei	pil-iai
G.	stal-ą	med-į	med-ų	rank-ą	kėd-ę	pil-į
Įn.	stal-u	medž-iu	med-umi	rank-a	kėd-e	pil-imi
Vt.	stal-e	med-yje	med-uje	rank-oje	kėd-ėje	pil-yje
FFS ⁴	8	10	14	10	10	13
Iš viso vns. FFS	65					
Dgs. V.	stal-ai	medž-iai	piet-ūs	rank-os	kėd-ės	pil-ys
K.	stal-ų	medž-ių	piet-ų	rank-ų	kėd-ių	pil-ių
N.	stal-ams	medž-iams	piet-ums	rank-oms	kėd-ėms	pil-ims
G.	stal-us	medž-ius	piet-us	rank-as	kėd-es	pil-is
Įn.	stal-ais	medž-iais	piet-umis	rank-omis	kėd-ėmis	pil-imis
Vt.	stal-uose	medž-iuose	piet-uose	rank-ose	kėd-ėse	pil-yse
FFS	14	14	15	15	15	15
Iš viso dgs. FFS	88					

Panagrinę 1 lentelės pavyzdžius, matome, kad tik tam tikrų linksnių fleksinės morfemos susideda iš trijų ar daugiau fonemų; moteriškosios giminės paradigmosse tokių daugiafonemių fleksijų yra daugiau. Tos linksnių formos, t. y. vienaskaitos ir daugiskaitos naudininkas, įnagininkas ir vietininkas, jau aptartos anksčiau. Vienaskaitos paradigma rodo, kad daiktavardžių fleksijų fonemų suma yra daug mažesnė pirmojoje, trečiojoje, šeštojoje ir aštuntojoje paradigmosse, todėl ir trumpinimo reiškinys vyksta tik vienoje formoje (6, 8 ir 3 paradigmos vietininke) arba visai nevyksta (1 paradigmoje). Ketvirtoji ir devintoji paradigmos pasižymi didesne bendra fleksinių fonemų suma, todėl ir trumpinimas vyksta dviejose formose: įnagininko ir vietinin-

³ Norėčiau padėkoti doc. dr. Astai Kazlauskienei už komentarus ir pastabas dėl fonetinės fleksijų sandaros.

⁴ FFS – fleksinių fonemų skaičius.

ko. Matyti, kad trumpinamos yra tos vienaskaitos formos, kurių fleksijos susideda iš trijų fonemų. Tai natūralu, nes lietuvių kalboje dominuoja fleksijos, susidedančios dažniausiai iš vienos ar dviejų fonemų, o fleksijos, turinčios daugiau fonemų, patiria redukciją ir tampa trumpesnės. Iš pateiktų pavyzdžių matome, kad vienaskaitos paradigmoje bendras visų fleksinių fonemų skaičius yra 65, o daugiskaitos – 88, todėl ir trumpinamų formų vienaskaitoje yra mažiau (7, iš jų 4 – moteriškosios giminės), o daugiskaitoje – daugiau (10, iš jų 6 – moteriškosios giminės). Reikėtų paminėti ir dar tris formas – daugiskaitos vyriškosios giminės vietininką (pvz., *namuose, medžiuose, pietuose*), kurios galėtų būti trumpinamos (tačiau tekstyne sutrumpintos formos nebuvo užfiksuotos) dėl tarmės ar kitokių priežasčių (pvz., *namuos, medžiuos, pietuos*). Akivaizdu, kad daugiskaitos paradigma yra labiau „apkrauta“ didesnio daugiafonemių fleksijų skaičiaus, o tai lemia potencialų trumpinimo procesą net trylikoje formų. Tai gi, kai kuriuos kalboje vykstančius procesus galima paaiškinti pasirėmus elementariais skaičiavimais.

Prisiminę J. Greenbergą (1966), galime praplėsti aiškinimą apie nežymėtuosius ir žymėtuosius opozicijų narius dar vienu, papildomu – *skaičių* – kriterijumi. Vienaskaita ir vyriškoji giminė yra nežymėtieji nariai, todėl ir jų paradigmos matome mažiau daugiafonemių fleksijų (vadinasi, ir mažiau trumpinamų formų), o daugiskaitos ir moteriškosios giminės – žymėtųjų narių – paradigmos yra daugiau daugiafonemių fleksijų, todėl ir daugiau trumpinamų formų. Trumpinimas gali būti siejamas su natūralumu: trumpėja, vadinasi, *natūralėja*. Tokį aiškinimą galėtume pagrįsti dar vienu papildomu įrodymu: kalboje daug dažniau trumpinami tie žodžiai, kurie susideda iš daugiau nei dviejų skiemenų – trijų, keturių, penkių ir daugiau.

Diskusiją apie natūralumą galime pratęsti apžvelgdami linksnius. Matome, kad gramatiniai linksniai, turėdami mažafonemes fleksijas, nėra trumpinami ir, atvirkščiai, konkretieji – su daugiafonemėmis fleksijomis – linkę trumpėti. Paaiškinimą tikriausiai galėtume rasti, pasirėmę sakinio modeliu. Sakiniui formuoti lietuvių kalboje svarbiausi yra gramatiniai linksniai: vardininkas, kilmininkas ir galininkas, reiškiantys pagrindinius subjektyvius ir objektyvius santykius. Vadinasi, gramatiniai linksniai yra pirminiai, svarbūs ir dažniausiai vartojami sakiniui formuoti, todėl natūraliai reikalingi kalboje. Šių linksnių fleksijos yra mažafonemės. Kyla klausimas, ar dėl to, kad fleksijos yra mažafonemės, jos vartojamos dažniau, ar, atvirkščiai, vartojamos dažniau, nes yra mažafonemės. Neturėdami pagrįstų diachroninių ir sinchroninių tyrimų, vargu ar ką pasakysime, bet pamėginti mąstyti šia linkme ir ieškoti paaiškinimo galime. Vienas paaiškinimas galėtų būti siejamas su jau minėtu reikšmių svarbumu. Jeigu teigtume, kad gramatinių linksnių funkcijos yra pirminės, o konkrečiųjų – antrinės, todėl ne tokios reikšmingos ir natūralios, ir trumpesnes jų formas laikytume natūraliomis ir dažnesnėmis, o ilgesnes – ne tokiomis natūraliomis ir dažnomis, išryškėtų reikšmės ir formos sąsaja, leidžianti teigti, kad nepagrindinę reikšmę gali lemti jos forma. Pateikti pavyzdžiai tai įrodo. Neatsitiktinai dažniausi žodžiai kalboje yra trumpiausi,

vienamorfemiai, susidedantys tik iš dviejų ar trijų fonemų (Dabašinskienė, atiduota spaudai (a); Utkā 2004, 2005).

Veiksmāzodis. Vartojimo dažnumo ir trumpinimo aspektu pamėginsime aptarti asmenuojamųjų ir neasmenuojamųjų veiksmāzodžių formas. 2 lentelėje nurodytos veiksmāzodžių formos ir sutrumpintų formų pavartojimo atvejų išraiška absoliučiais skaičiais ir procentais.

2 lentelė. Veiksmāzodžių formos ir jų trumpinimo atvejai (skaičiais ir procentais)

Forma	Pavartojimo atvejų skaičius	Trumpinimo atvejai	Procentai
Bendratis	946	534	56 %
Esamasis dgs. 1a	190	185	97 %
Esamasis dgs. 2a	40	35	87 %
Būtasīs k. dgs. 1a	176	172	98 %
Būtasīs k. dgs. 2a	35	33	94 %
Būtasīs d. dgs. 1a	4	4	100 %
Būtasīs d. dgs. 2a	0	0	0
Būsimasis dgs. 1a	100	92	92 %
Būsimasis dgs. 2a	40	35	87 %
Liepiamoji n. dgs. 1a	9	8	89 %
Liepiamoji n. dgs. 2a	73	63	86 %
Tariamoji n. dgs. 1a	12	7	58 %
Tariamoji n. dgs. 2a	5	5	100 %

Tyrimo duomenys parodė, kad trumpinamos asmenuojamųjų veiksmāzodžių daugiskaitos pirmojo ir antrojo asmens formos. Trumpinimo priežastys galėtų būti lyginamos su vardāzodžių trumpinimo priežastimis. Ilgesnės daugiskaitos fleksinės morfemos yra trumpinamos dėl kalbos ekonomijos, kuri, matyt, yra susijusi ir su žymėtumu, dažnumu ir natūralumu.

Trečioje lentelėje galime pamatyti fleksinių fonemų skaičiaus sąsajas su skaičiaus kategorija. Vienaskaitos ir daugiskaitos paradigmose fleksinių fonemų skaičius skiriasi: čia, kaip ir daiktavardžio paradigmose, vienaskaitoje vyrauja vienafonemės ir dvifonemės fleksijos, o daugiskaitoje – trifonemės. Vadinasi, trumpinimo tendencijos išlieka tos pačios: dažniau trumpinamos daugiskaitos formos. Ir vardāzodžių, ir veiksmāzodžių fleksijose redukuojami galiniai /e/ ir /i/⁵. Vardāzodžių daugiskaitoje redukuojamas ir galinis /s/ dėl susidariusios priebalsių sandūros /ms/, kuri artikuliacijos požiūriu yra nepatogi tarti.

Apibendrinant galima būtų teigti, kad semantiškai labiausiai žymėtos formos yra

⁵ /i/ redukuojamas veiksmāzodžių bendratyse, pvz., *eit, kalbēt, valgyt*.

3 lentelė. Veiksmažodžių formos

Forma	Esamasis l.	Būtasias l.	Būsimasis l.	Liepiamoji n.	Tariamoji n.
Vns. 1	tur- <i>iu</i>	šok- <i>au</i>	eis- <i>iu</i>		sakyč- <i>iau</i>
Vns. 2	tur- <i>i</i>	šok- <i>ai</i>	eis- <i>i</i>	kalbėk	sakyt- <i>um</i>
FFS	1	4	2	0	4
Iš viso vns. FFS	11				
Dgs. 1	tur- <i>ime</i>	šok- <i>ome</i>	eis- <i>ime</i>	kalbėk- <i>ime</i>	sakyt- <i>ume</i>
Dgs. 2	tur- <i>ite</i>	šok- <i>ote</i>	eis- <i>ite</i>	kalbėk- <i>ite</i>	sakyt- <i>umėte</i>
FFS	6	6	6	6	8
Iš viso dgs. FFS	32				

ilgiausios. Tai pastebime įvairių kategorijų atžvilgiu: daugiskaita labiau žymėta ir vardažodžių, ir veiksmažodžių formose; moteriškoji giminė – vardažodžių formose; linksnių sistemoje konkretieji linksniai yra žymėtieji, ypač vietininkas; tariamoji ir liepiamoji nuosakos – labiausiai žymėtos.

PSICHOLINGVISTINIS AIŠKINIMAS: DAŽNUMAS IR NATŪRALUMAS

Pasitelkę natūralumo teorijos (Dressler 1985; Dressler et. al. 1987), teigiančios kalbos elementų natūralumą, susijusį su žmogaus proto veikla ir kognityvinėmis sistemomis, argumentus, galime pamėginti išsiaiškinti, kodėl tam tikros formos linkusios trumpėti. W. U. Dressleris (1985) teigia, kad tokie procesai, kaip balsių redukcija, priebalsių praleidimas, monoftongizacija, asimiliacija, palengvina artikuliaciją ir yra įprasti kasdienėje greitoje kalboje, tačiau čia nekalbama apie šių procesų sąveiką su dažnumu. Redukcijos procesai šnekamojoje kalboje dažniausiai vyksta dažniau vartojamuose žodžiuose.

Remiantis kognityvinės sistemos kintamaisiais, tokiais kaip informacijos pažįstamumas, prieinamumas, nuspėjamumas, galima pamėginti paaiškinti dažnumo poveikį lingvistinei formai (Fenk-Oczon 2001). Lingvistinių elementų (skiemenių, žodžių, frazių) dažnumas nedaro jokios tiesioginės įtakos kalbos struktūrai, bet lemia kognityvinius procesus. Dažnesnis kokio nors elemento vartojimas lemia geresnį jo pažįstamumą, o kognityvinės sąnaudos, reikalingos tam elementui suprasti ar vartoti, mažėja.

Pažįstamumo sąvoka yra susijusi su tinkamumu ir prieinamumu. Pažįstamas elementas paieškos (ang. *retrieval*) ar atkūrimo (ang. *recall*) procesų metu tam tikrame kontekste bus greičiau ir tiksliau atpažintas: pvz., eksperimento metu tiriamiesiems buvo parodytas dviskiemenių ir daugiaskiemenių pažįstamų ir nepažįstamų žodžių sąrašas ir visi pažįstami žodžiai tiriamųjų buvo daug greičiau atkurti nei nepažįstami (Savickienė et al 2008; Dabašinskienė, atiduota spaudai (b)). Akivaizdu, kad pažįstamumas ir dažnumas yra susiję ir lemia kognityvinės sistemos veiklą.

Natūralumo teorijoje (Dressler 1985, Dressler et al. 1987) kalbama ir apie kognityvinės veiklos sąnaudas bei kognityvinį pažinimo lengvumą, pvz., (neuro)psichologinius suvokimo ir atminties ribojimus. Šiuo atžvilgiu natūraliosios teorijos principas gali būti trumpai apibūdintas kaip „daugiau ar mažiau natūralus“, „daugiau ar mažiau lengvas žmogaus protui“ (ang. *More or less easy for the human brain*) (Dressler et al. 1987: 11). Vadinasi, vienos morfologinės struktūros yra sunkiau suprantamos nei kitos ir tai priklauso nuo jų natūralumo. Natūralesni žodžiai yra lengviau įsisavinami nei mažiau natūralūs. Tai kas tas *natūralumas*? A. Karpf (1990: 117) pažymi, kad morfologinis natūralumas „yra nulemtas įvairių sąveikos principų, tokių, kaip žymėtumas, trumpumas ir ikoniškumas“. Pasak W. U. Dresslerio (1985) ir A. Karpf (1990), tam tikra konstrukcija ar elementas, turintis požymius *nežymėtas, skaidrus, paprastas* (ang. *transparent, salient, clear*), yra natūralesnis už tą, kuris šių požymių neturi.

Reikia paminėti, kad žymėtumas ar ikoniškumas kalboje yra tik teorinis konstruktas, todėl ne visada galime jais pasiremti norėdami pagrįsti vieną ar kitą teiginį, tačiau dažnumas yra apčiuopiamas ir realus empirinis kintamasis, įrodantis ar paneigiantis keliamas hipotezes. Atsižvelgdami ne vien į žymėtumą, dažnumą galime laikyti natūraliai ryškiu kintamuoju, labai svarbiu, pvz., aiškinant vaikų kalbos raidą, atliekant kalbos sutrikimų tyrimus ar tiesiog mėginant aptarti formos trumpėjimo tendencijų ir reikšmės ryšį.

Ineta Dabašinskiėnė

SHORTENING AND THE FREQUENCY EFFECT IN SPOKEN LANGUAGE

Summary

Spoken language research is not a very popular field of studies in Lithuania. In order to analyze spontaneous speech the corpus has to be developed and that requires enormous human, technical, and financial resources. The process is very long and time-consuming, and it demands special preparation and accuracy.

This study is based on the analysis of spoken Lithuanian. The data of adult-directed speech (ADS) are analysed to reveal the frequency distribution of the parts of speech, as well as their forms. The main aim of this paper is to analyse the frequency effect on word form and meaning. The processes of reduction and shortening are observed in nouns and verbs, especially in the categories of case, number, person, and tense. The main feature of spontaneous speech related to linguistic economy helps to explain the phenomenon of frequency effect; it shows the tendencies in reduction and shortening. The work of cognitive systems, psycholinguistic approach, and main principle of natural theory can be used to explain the above-mentioned processes: 'more or less natural' corresponds to 'more or less easy for the human brain' (Dressler et al. 1987); thus, shortening is observed more frequently in less natural forms (usually, in longer forms).

With respect to language acquisition, this principle means that easier morphological forms are mastered faster because they are more natural. Morphologically natural forms are characterised as being rule-derived, transparent (i.e., their meaning is more easily segmentable), unmarked, and showing frequent usage.

LITERATŪRA

- Ambrasas V. (Red.). 1997. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika* (DLKG). Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Bybee J. 1985. *Morphology: a study of the relation between meaning and form*. Amsterdam/Philadelphia, Johns Benjamins.
- Bybee J. 1995. Regular Morphology and the lexicon. *Language and cognitive processes*, 10(5), p. 425–455.
- Bybee J., Hopper P. (Red.). 2001. *Frequency and the emergence of the linguistic structure*. Amsterdam, John Benjamins.
- Dabašinskienė I. Šnekamoji lietuvių kalba: leksinės ir morfologinės ypatybės. *Acta Linguistica Lituanica*. (Atiduota spaudai, a).
- Dabašinskienė I. The Comprehension of Derivational Morphemes in early Childhood: an Experimental study for Lithuanian. In *Estonian papers in applied linguistics*. Tallinn, Eesti Keele Sihtasutus. (Priimta spaudai, b).
- Dabašinskienė I., Kamandulytė L. Corpus of Spoken Lithuanian. In *Estonian papers in applied linguistics*. Tallinn, Eesti Keele Sihtasutus. (Priimta spaudai).
- Dressler W. U. 1985. *Morphonology. The dynamics of derivation*. Ann Arbor, Karoma Press.
- Dressler W. U. 1997. (Red.). *Studies in Pre- and Protomorphology*. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Dressler W. U., Mayerthaler W., Panagl O., Wurzel W. U. 1987. *Leitmotifs in Natural Morphology*. Amsterdam/ Philadelphia, John Benjamins.
- Fenk-Oczon G. 2001. Familiarity, information flow, and linguistic form. J. Bybee, P. Hopper (Red.). *Frequency and emergence of linguistic structure*. Amsterdam/ Philadelphia, John Benjamins, p. 431–448.
- Greenberg J. H. 1966. *Language universals: with special reference to feature hierarchies*. The Hague, Mouton.
- Kamandulytė L., Savickienė I. 2008. The Corpus of Spoken Lithuanian: Methodology and Development. In *Proceedings of the Third Baltic Conference on Human Language Technologies*. Vilnius, LKI, p. 127–134.
- Karpf A. 1990. *Selbstorganisationsprozesse in der sprachlichen Ontogenese: Erst- und Fremdsprache(n)*. Tübingen, Narr.
- Kuryłowicz J. 1964. *The inflectional categories of Indo-European*. Heidelberg, Universitätsverlag.
- Rimkutė E. 2006. *Morfologinio daugiareikšmiškumo ribojimas kompiuteriniame tekste*. Daktaro disertacija. Kaunas, VDU.
- Savickienė I., Kempe V., Brooks P. 2008. Acquisition of Gender Agreement in Lithuanian: Exploring the Effect of Diminutive Usage in an Elicited Production Task. *Journal of Child Language* (38), p. 1–34.
- Tomasello M. 2003. *Constructing a Language: A Usage-Based Theory of Language Acquisition*. Harvard University Press.
- Utka A. 2004. *Statistinis tekstų funkcijų nustatymas*. Daktaro disertacija. Kaunas, VDU.
- Utka A. 2005. Labai dažnos žodžių formos lietuvių kalboje. *Lituanistica* 1(61), p. 48–55.
- Žilinskienė V. 2002. Žodžių formų vartojimas lietuvių kalbos dalykinio ir publicistinio stilių duomenimis. *Lituanistica* 1 (49), p. 106–116.
- Žilinskienė V. 2005. Vardažodžių, įvardžių ir jų gramatinių formų vartojimas lietuvių kalbos stiliuose. *Lituanistica* 4 (64), p. 28–44.
- Župerka K. 1997. *Stilistika*. Šiauliai, ŠU.